

Qardaş türk folklorundan örnəklər

**TUNCELİNİN ADƏT-ƏNƏNƏSİ,
MƏİŞƏTİ VƏ FOLKLORU (TÜRKİYƏ)**

**TUNCELİNİN GELENEĞİ,
YAŞAM VE HALK BİLİMİ (TÜRKİYE)**

**TRADITION OF TUNCELI,
LIFE AND FOLKLORE (TURKEY)**

**ФОЛЬКЛОР, ОБЫЧІЯ И ТРАДИЦІЯ ТУНЧЕЛІ
(ТУРЦІЯ)**

A. GELENEKLER Tuncelinin gelenek ve göreneklere uyum, toplumsal ve ekonomik yapıdaki değişikliklere paralel olarak giderek azalmıştır. İl ve ilçe merkezlerinde tümüyle ortadan kalkan geleneklere uygun davranışlara, az da olsa köylerde rastlanabilmektedir. Geçmişini bilmek, geleceği aydınlatmaktır. Bu açıdan Tuncelinin bazı gelenek ve göreneklerini incelemekte fayda vardır.

1. EVLENME GELENEKLERİ. İlçeden ilçeye, hatta köyden köye bazı farklılıkları içerirse de evlenme gelenekleri, aşağı yukarı benzer özellikleri göstermektedir. KIZ İSTEME Erkek tarafı, beğendikleri kızın ailesine hayırlı bir iş için gelmek istedikleri haberini gönderir. Kız tarafı, genellikle bu habere olumlu cevap verir. Erkek tarafı, kız evine gider ve evin kızını kendi oğullarına, “Allahın emri, Peygamberin kavli ile” ister. Eğer kız tarafı, “müsait değiliz” derse cevaplarının olumsuz olacağı anlamına gelir. “Düşünelim, danışalım” derlerse, kız tarafının olumlu yaklaştığı anlamına gelir. Kız tarafı genellikle ağır-dan alır ve hayırlı iş için ikinci kez gelinmesi istenir.

NİŞAN. Kız isteme ve verme tamamlandıktan sonra, erkek tarafı nişan hazırlıklarını tamamlar. Hazırlıklar bitince, erkek tarafından ailenin büyüğü, yanına başka saygın kimseleri de alarak, kız tarafına gider. Sohbetin uygun bir yerinde kız tekrar istenir; kız tarafı da olumlu cevap verir ve nişan takılır. Evlilik hayatları ağız tadıyla geçsin diye şerbet içilir. Sonra kız tarafından şartları sorulur. Kız tarafı, başlık dahil, şartlarını söyler. Eğer oran yüksekse orada bulunanların araya girmesi sonucu, başlık dahil, makul bir uzlaşma sağlanır. Uzlaşma sağlandıktan sonra önce düğün günü belirlenir; sonra da geleneksel yemek yenir. Kız tarafı aldığı başlıkla kızının çeyizini alır ve düğününü yapar. Daha sonra düğün günü konuşulup karara bağlanır ve arkasından misafirlere kız evi tarafından yemek verilir. Kız tarafının yemeği yenmiyorsa, erkek tarafının kabul edilmesini istediği talepleri olduğu anlamına gelir.

DÜĞÜN. Düğün günü yaklaşınca, erkek tarafı, kız evine elçi gönderir. Herhangi bir olumsuzluk yoksa mumlar (davetiyeler) dağıtılarak düğün günü duyurulur. Geleneksel düğünler üç gün, üç gece sürer. Davul zurnanın mutlaka bulunduğu düğünlerin salı günü başlayıp perşembe günü bitmesi tercih edilir. Düğünden bir gün önce, erkek tarafı, uygun sayıda küçükbaş hayvan, tereyağı, şeker, çay, tuz ve yeterince unu kız evine gönderir. Düğüne gidecek davetliler erkek evinde toplanır. Her gelen davetli, davul-zurna ekibi tarafından karşılanır. Davetliler, kendilerini karşılamaya gelen davulun üzerine para atar.

Akşam da davul-zurna eşliğinde komşular düğünə davet edilir. Düğünün ilk günü, taraflar, kendi çevrelerine düğün yemeği verir. İkinci gün, erkek evinin kadınları, geleneksel giysileriyle gelini almak üzere kız evine giderler. Erkek evinden gelen davetliler, karşılanıp, önce kız tarafının komşuları tarafından misafir edilir. Sonra hep beraber düğün evine gidilir. Düğün evinde yöreye ait halk oyunları oynanır. Geç saatine kadar süren düğünün misafirleri, geceyi, davetli oldukları evlerde geçirirler.

Ertesi sabah kız tarafı gelini hazırlar. Bu hazırlama evresinin önemli ritüellerinden biri de çeyizin herkesin gözü önünde tek tek açıklanmasıdır. Açıklanan her eşyaya yörenin ileri gelenleri değer biçer. Bu süreç de tamamlanınca, sıra gelini çıkarmaya gelir. Bir yandan gelin çıkarma havası çalınırken, diğer yandan gelinin bineceği at hazır bekletilir. Varsa gelinin küçük kardeşi yoksa da bir yakını gelin için hazırlanan ata binerek inmemekte diretir. İndirmek için uygun bir helat (bahşiş) verilmesi gerekir. Böylece geleneksel giysiler giymiş olan gelinin ata binmesi sağlanır. Gelinin atı ile arkasından gelen erkek tarafını temsil eden kadının atı arasından birinin geçmesi uğursuzluğa delalettir. Böyle bir durum yaşanmaması için gelinin atının kuyruğu güvenilir bir kişiye tutturularak geçiş yolu kapatılmak istenir. Tunceli evleri, genellikle toprak damlardan ibarettir. Bu nedenle erkek evine getirilen gelinin atı, toprak damın önünde bekletilir. Sağdıçıyla dama çıkan damat, elindeki elmayı gelinin başına atmaya çalışır. Elma gelinin başına isabet etmişse o evlilikte erkeğin sözünün geçeceği sonucu çıkar. Damadın elmayı atmasından sonra sağdıç da şeker, buğday, bozuk para gibi karışımı aşağıda bekleyen topluluğun üzerine serpiştirir. Bu karışım, o evliliğin bolluk, bereket ve mutluluk getirmesi dileği anlamına gelir. Atılan karışım, çocuklar tarafından toplanır. Sonra da damat damdan iner ve gerdek odasına girer. Ertesi gün, komşu hanımları gelini görmeye gider. Bu sırada geline yüz görümlüğü adı verilen hediyeler takılır.

2. SÜNNET DÜĞÜNÜ VE KİRVELİK GELENEĞİ SÜNNET DÜĞÜNÜ. Bir çocuğun sünnetine karar verilmişse ona mutlaka bir kirve bulunur. Sünnetten birkaç gün önce de kirve haberdar edilir. Sünnet düğününe gelen davetliler de davul-zurna ile karşılanır. Çocuğun babası, gün boyu eğlenen davetlilere düğün akşamı bir yemek ziyafeti verir. Sabah da kahvaltıdan sonra sünnet edilecek çocuk bir odaya alınır. Odanın ortasına honça denilen ve çoğunlukla üzerinde yemek yenilen bir ekmek tahtası konulur; üzerine de içinde hiç kullanılmamış bir havlu bulunan tepsi bırakılır. Havlunun üstüne sünnet takımları konulur. Dualar okunduktan sonra hazırda bulunanlar, tepsiye para atar. Sonra çocuğun kirvesi, babası, sünnetçi ve ona yardımcı olacak bir görevli dışında herkes dışarı çıkar. Kirve çocuğu kucaklar; sünnetçi de sünneti gerçekleştirir. Sünnet bittikten sonra eller yıkanır. Geleneğe göre, en üstte babanın, onun altında kirvenin eli olmak üzere, hiç kullanılmamış bir sabunla eller aynı anda yıkanır. Bu ritüelden sonra, eller, bir kez de tek tek yıkanır. Bu şekildeki yıkama kirvelerin bir aile haline geldiklerini gösterir. Davetlilerin çocukları kutlamasıyla tören sona erer. Sünnet töreninden birkaç gün sonra kirve, çocukları görmeye gelir. Yanında çocuklara ve aile mensuplarına hediye getirmek, önemli bir gelenektir. Sünnet edilen çocuğun babası da, kirveyi hediyelerle uğurlar.

KİRVELİK. Tuncelide köklü geleneklerden biride kirveliktir. İki aile arasında kirvelik törenleri yerine getirilip bağ kurulduktan sonra artık birbirleri için kutsal sayılırlar. O kadar ki kirve çocukları birbirleriyle evlenemez. Kirvelik sözü, ailelerden birinin diğerine oniki imam anlamına gelen oniki kuruşu vermesiyle kutsal bir akte dönüşmüş olur. Kirve olanlar, birbirlerine dargın ve düşman olamazlar. Eskisine oranla önemi azalmış olsa da kirvelik, hala sosyal bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir.

3. CENAZE TÖRENİ GELENEĞİ Tunceli geleneklerinde, cenaze de, düğün kadar önemli bir törendir. Ölüm hak görülür. Önce çenesi bağlanır; sonra da elleri göğsüne konur. Ölüm haberi üzerine herkes toplanır; bir yandan mezar kazılır; diğer yandan cenaze yıkanıp hazırlanır. Bu sırada kadınların yüksek sesle ağıt yakması bir geleneğe dönüşmüştür. Okunan duaların ardından törene katılan herkes tabutun üzerine gücüne göre para atar. Toplanan para cenaze masraflarının karşılanmasında kullanılır. Defin işleminden sonra herkese yemek ikram edilir. Başsağlığı dilenerek herkes dağılır. Ölünün yakınları, üçüncü gün hazırladıkları yiyeceklerle mezara giderek dua eder, lokma dağıtır. Kırkıncı gündeysel hayrını verir.

4. DOĞUM GELENEĞİ

Çocuğun doğacak olması Tuncelililer için bir şenlik gibi geçer. Bu eğlenceler üç gece devam eder. Eskiden kırsal kesimde yeterli sayıda ebe-hemşire olmadığı için bu görev genellikle tecrübeli köylü kadınlar tarafından yerine getirilirdi. Doğum bebeğin göbek bağı bu tecrübeli kadın tarafından kesilerek ebelik görevi yapılmış olurdu. Doğum yapacak kadının stres ve sıkıntısını atlatmaksa komşu kadınlara ve genç kızlara düşerdi. Doğum olacak evde çeşitli oyunlar oynanır ve doğum yapacak kadının rahatlaması sağlanırdı. Her yerde olduğu gibi Tuncelide de erkek çocuk isteği önemli bir yer tutar. Çocuğun olmayanlar ya da olan çocukları yaşamayanlar, çeşitli dilek tutup, ziyaret yerlerine giderek adaklar adarlar. Çocuğun olması ya da olan çocukların yaşaması, dileklerinin kabul olduğu anlamına gelir. O zaman adanan adaklar kesilir.

5. DIŞ HEDİĞİ ÂDETİ. Hedik, temel girdisi buğday olan; çeşni olarak da nohut, mercimek, mısır gibi yiyeceklerden birinin katılmasıyla haşlanıp süzülmesinden elde edilen yiyecektir. Çocuğun ilk diş çıkardığı zaman hazırlanan hediyeğe diş hediği denir. İlk diş çıkımında hedikle birlikte yapılan törene de hedik dökme töreni adı verilir. Bu törene çocuğun akrabaları ve komşu kadınlar katılır. Çocuk giydirilip süslenir, genç kızlar oyunlar oynarlar, şarkı söyleyip eğlenirler. Çocuk evin ortasında bir tabureye oturtulur ve etrafına bir örtü yayılır. Bu örtünün üzerine altın, para, kalem, makas, saat, tarak gibi çeşitli eşyalar dizilir. Tören sırasında çocuk bunlardan hangisini alırsa ilerde onunla ilgili bir mesleği seçeceğine inanılır. Dökülecek hediklerin bir kısmını biriktirebilsin diye çocuğun başına, ortası çukurlaştırılmış bir külâh takılır. Çocuğun başından dökülen hedikleri alıp yemek, ritüelin bir parçasıdır. Törenin ilerleyen bir aşamasında güzel dişli bir genç kız, külâhı ağzı ile alıp kaçar. Geri kalanlar da, onun peşinden gidip, külâhı geri alır. Alınan külâhtaki hediklerden yedi tanesi ipe dizilerek, çocuk erkekse boynuna, kızsaa saçlarına takılır. Böylece inci gibi düzgün dişler çıkacağına inanılır. Çocuğun hedik törenine gelenler çeşitli hediyeler verirler ve tören sona erer. Törene katılmayan komşulara da hedik dağıtılır. Onlar da hedik kabına çeşitli hediyeler koyup gönderirler. Böylece diş çıkaran çocuk ve ailesi kutlanmış olur.

6. NİYAZ KAÇIRMA GELENEĞİ. Niyaz kaçırma da, tıpkı, diş hediği gibi, çocukların büyümesine yönelik bir gelenektir. Köstek kaçırma da denir. Çocuğun ilk yürüme anı, bir aile için önemlidir. Tunceli yöresinde bu an, sade bir törenle kutlanır. Çocuğun ilk yürüdüğü gün, Tunceli yöresinde niyaz adı verilen yağlı ve içli ekme hazırlanır. Hazırlanan niyaz, kolayca kopacak bir pamuk ipliği ile yürümeye başlayan çocuğun ayağına bağlanır. Çok hızlı koşan bir genç bu ekmeği tepsiyle birlikte kapıp kaçar. Diğer gençler, kaçan genci yakalamak için ardından koşarlar. Kaçıran genci yakalayıp, hep birlikte niyazı yerler. Bu koşma, kovalamacayla yürümeye başlayan çocuğun çevik ve hareketli olacağına inanılır.

7. MUSAHIPLİK GELENEĞİ. Tuncelinin önemli geleneklerinin başında musahiplik gelir. Alevi kültüründe musahiplik çok kutsal sayılır ve büyük değer verilir. Musahiplik arkadaşlık ötesi bir birlikteliktir. Musahipler arasında ayrı gayrı bulunmaz. Musahipliğin temelinde dayanışma ve paylaşmaya vardır. Alevilikte, «musahip, musahibini ateşten alandır» denir. Musahiplik gönüllülük temelinde oluşan bir gelenektir. Musahip olabilmek için iki genç erkek pirin huzuruna çıkar. Kemeribest olurlar. Her çift kendi akranı ile musahip olabilir. Bu yol ver erkana uygundur. Akranı ve emsali olmayan ile musahip olunmaz. Alim ile cahilin musahip olması erkan uygun değildir, zalim ile mazlumun musahip olması caiz değildir. Çünkü zalim kurttur, mazlum kuzudur. Dede çocuğuyla talip, musahip olamaz; yola, erkana uymaz. Mümin ile münafık, pirlî ile pirsiz kişiler musahip olamazlar. Musahibi Hakka yürümüş kişinin tekrar musahip tutması da erkana uymaz.

8. KAL GAĞAN GELENEĞİ. Eskiden Dersim olarak bilinen ve bugün Sivas, Tunceli, Erzincan, Bingöl, Muş illeri sınırları içinde kalan bölgede kutlanan ve eski önemini korumasa da günümüze kadar gelebilmiş eski bir gelenektir. Kal; eskimiş, yaşlanmış; Gağan ise yıl anlamına gelmektedir. Kutlamalar, genellikle eski takvim dikkate alınarak yapılır. Aralık ayının ikinci yarısıyla ocak ayının ilk haftası arasında kutlanan Kal Gağan, eskinin uğurlanması ve yeni gelenin selamlanmasına ilişkin ritüelleri taşır. Kal Gağan kutlamaları sırasında üç günlük oruç da tutulur. Hızır Orucunda olduğu gibi, oruçlar, genellikle salı günü başlayıp, perşembe günü sona erer. Bu orucun birinci anlamı, geçen giden yılı uğurlamak ve gelecek olan yılın ilk üç ayının çetin ve zor geçeceği için manevi olarak hazırlıklı olmaktır. Bir kural değilse de, bazı yöreler, Kal Gağan sırasında Cem de yaparlar. Kal Gağan günü, çocuklar sabah erkenden kalkıp, bayramlıklarını giyer ve Keke Kal denilen bölgenin en yaşlı rolündeki kişinin eşliğinde ev ev gezerek, hediye toplarlar. Keçi kılından yapılan aksakalı, eski elbiseleri, omzunda heybesi ile elinde asa ve tesbih bulunan Keke Kal ve çocuklar, çaldıkları her kapıya çıkarak, “Gağanınız kutlu olsun” diye selamlarlar ve şarkılar, türküler eşliğinde, adına Keke Kal denilen bir tiyatral gösteri yaparlar. Oyunda Keke Kal ve onun eşi gibi etek giyip leçek bağlayan Fadike rolündeki genç ve görevi gençlerin Fadikeyi kaçırmasını önlemek olan odun karası ile yüzü simsiyah haline getirilmiş Arap rol alır. Sonrasında da çoğunlukla bölgede yetişen badem çekirdeği, ceviz, kuru üzüm, kayısı kurusu, un gibi hediyeler alırlar. Bu gösteri ve yiyecek toplama işi akşama kadar sürer. Sonrasında, genellikle yörenin en yoksul evinde toplanılır ve toplanan yiyeceklerin bir kısmı orada pişirilerek yenir; diğer kısmı da yoksullara dağıtılır. Kal Gağan günü, yapılan en prestijli yemek, un, yağ ve sarımsaklı yoğurttan yapılan Zırfet adlı yemektir. Kal Gağan kutlamaları için kete de denilen pesare pişirilir ve işlenmiş buğdaydan hedik kaynatılır. Kete de hedik de lokma olarak dağıtılır. Hediğin bir kısmı hayvan ağılındaki direklere asılır. Bu, bereketi bol olsun anlamına gelir. Merkezi Tunceli olan eski Dersim bölgesinin önemli geleneklerinden biri olan Kal Gağan, bir çeşit yoksullarla dayanışma ritüelidir. Eski yılı neşeyle uğurlamak ve yeni yılın hep bu neşe içinde geçmesini dilemek amaçlı yapıldığı sanılmaktadır.

9. CEM TÖRENİ. Bir ibadet tarzıdır. Birlik ve beraberliği sağlama, barıştırma, yargılama ve yargı sonucunda ceza veya ödüllendirme şeklinde amaçlar taşıyan bir ibadet bütünüdür. Cem töreninde 12 İmam zikredilir ve Hz. Muhammedin Miraç olayı anlatılır. Kırklar cemaati taklit edilir ve halka namazı kılınır. Ayn-i Cemin önemli bölümlerinden biri de Zakirin saz çalıp okuduğu, deyiş ve nefeslerle yürüttüğü Semahtır. Ceme başlamadan önce mürşit veya pir tarafından toplanan cemaatin içinden 12 görevi yerine

getirecek hizmetliler seçilir. Bu hizmetliler, Pir ya da mürşit, rehber, gözcü, çerağcı(ışıkçı), zakir, süpürgeci, kurbançı, sakacı, semahçı, peyik (haberci), tarikçi ve kapıcıdır.

Pir, Cem töreni başlar başlamaz, törene katılanlardan rızalık ister. Katılanların tamamının rızalık vermesiyle birlikte Cem töreni başlar ve Pir, Cemi yönetir. Önce cemaat arasında bulunanların arasında küslük ya da kavga varsa o konuşulur. Küsler barıştırılır, kavganın nedenleri üzerinde konuşulur; haklı haksız ayırt edilir. Herhangi bir suç ya da kabahat işlemiş olanlar varsa Cemde yargılanır. Suçlu kabul edilen kişiye en hafifinden en ağırına kadar çeşitli cezalar verilebilir. Bu sıra Cemdekiler, Pir cömerttir diye verilen cezanın düşürülmesine yönelik bir yalvarma ritüeli gerçekleştirir. Bu ritüel karşısında Pir, verdiği cezayı ya kaldırır ya da daha hafif bir ceza verir. En ağır ceza, düşkün ilan edilmektir. Yalan söyleme, hırsızlık, zina ve cinayet en ağır ceza olan düşkünlüğü gerektirir. Düşkün ilan edilen kişi, dışlanır. Cem törenlerine alınmaz. Cem esnasında zakirlik görevi Pire düşer. Pir sazı ile deyişler ve ozanlardan nefesler söyler. Pir söylerken cemaat can kulağı ile dinler. Gözcü, Cemin kurallarına aykırı hareket edenleri Pire söyler. Törenin sonunda kurallara aykırı davranışlar yargılanıp değişik cezalara çarptırılır. 12 İmamların, Allah-Muhammed-Ali üçlemesinin adları geçtikçe gözyaşı dökülür. Sakinin su ve dem dağıttığı Cemde getirilen niyazlar öpülüp başa konularak kabul edilir ve yemekler yenir. Musahip olacaklar için gülbenk denilen dualar yapılarak, semah sona erdirilir. Nihayet Pirin verdiği bir dua ile tören son bulur. Cem sırasında okunan dualar, nefesler ve deyişlerin hepsi öz Türkçedir.

10. 12 İMAM (MUHARREM) ORUCU. Hazreti Hüseyinin Kerbelada şehit edilmesine yönelik tutulan bir yas orucudur. 12 gün tutulan orucun her günü bir imama atfen tutulduğu için 12 İmam orucu denilmektedir. Heryıl Kurban Bayramını takiben 20 gün sonra Muharrem Ayında başladığı için de Muharrem Orucu da denilmektedir. Akşam yatsıdan başlar. Yirmi dört saat boyunca oruçlu kalınır. Günde bir kez yemek yenilir. Buna da ağız mühürü açmak adı verilir. Oruç tutulan oniki gün 76 BİR TUTAM TUNCELİ boyunca ağız mühürü açmakta su yerine çorba, ayran gibi diğer sıvılar tüketilir. Hazreti Hüseyinin Kerbelada susuz bırakılarak şehit edilmesini proteste etmek amacıyla tutulduğu için sembolik olarak 12 gün boyunca saf anlamıyla su içilmez. Bu süre boyunca herhangi bir hayvan kesilmez; kesilmiş herhangi bir hayvanın eti yenmez. 12 gün boyunca yas tutulur. Onikinci gün aşur aşu(aşure çorbası) yapılır. İçine 12 İmamı temsilen 12 ayrı tat ve nitelikte yiyecek konulur. Daha sonra yapılan aşure çorbası kapı komşuya dağıtılır.

11. HIZIR ORUCU. Hızır, Tunceliyi de kapsayan bölge açısından çok özel bir yere sahiptir. Çünkü o, yoksulun yanında zalimin karşısındadır. Darda kalanların dostudur. Aksakallı, bembeyaz elbiseleriyle Bozatına binip, yöre yöre dolaşarak insanları koruyan, kollayan, kurtaran ve hoşgörü ile sevgiyi harmanlayan Pirdir. Bilge, ulu, evliya ve derviş gibi bir değil birden fazla kişiliğiyle insanlara doğru yolu gösteren manevi güçtür. Zemzem suyunu bulup içtiği için ölmeyip, dünyaya baki kaldığına inanılır. İnsanlar dara düşüklerinde yardımına koşar. Bir efsaneye göre, Nuh peygamberin gemisi fırtınaya tutulmuş. İçindekiler, «Ya Hızır, bizi kurtar!» diye yakarıştta bulunmuşlar. Allah halkın duasını kabul etmiş; fırtına da dinmiş. İşte o zaman Hızıra, kurtarıldıkları için üç gün oruç adanmışlar. İnsanlar bu orucu darda kaldıklarında, Hızırın yardımcı olması için tutarlar. Tunceli efsaneleri içinde Hızırın büyük bir yeri vardır. Tuncelililer, birbirlerine iyi bir dilekte bulunacakları zaman, Hızır yardımcın olsun derler. Tuncelinin önemli geleneklerinden biri de, Hızır orucunu tutmaktır. Yeni takvime göre, 22 Ocak ile 11 Şubat

tarihleri arasında üç gün oruç tutulur. Oruç, salı günü başlar ve kutsal gün kabul edilen Perşembe günü sona erer. Orucun bittiği gün, lokmalar dağıtılır; kutsal yerler ziyaret edilir. Ölülerin ruhuna dualar okunur.

A. EL SANATLARI GELENEĞİ. Tuncelide yaygın bir el sanatları geleneği bulunmaktadır. Bunların başında yün halı, kilim, cicim ve palaz dokumacılığı, dericilik ve çanak-çömlek gelmektedir.

1. DOKUMACILIK Temel ekonomik girdinin hayvancılık olduğu Tuncelide, geleneksel el sanatları arasında dokumacılık ön plana çıkmaktadır. Hayvan yünüyle halı, kilim, çanta, heybe, çorap ve keçi kılından çuval, palaz, harar, örken gibi el dokumaları yapılmaktadır. Yöreye özgü el sanatları arasında cicim dokumacılığı da önemli bir yer tutmaktadır. Dokumacılıkta doğal kök boyası kullanılmaktadır. Dokumalarda bitki ve hayvan motiflerine sıkça rastlanmaktadır. İlmek iplerinin uzun kesilmesi, kök boya ve doğal renk kullanımı, dokuma halılarının ortak özellikleridir. Dokumalarda lacivert, kırmızı, tuğla kırmızısı, yeşil, pembe, sarı ve turuncu renkler yaygın olarak kullanılmaktadır. Halı dokumacılığı Mazgirt, Çemişgezek, Pülümür ve Ovacık ilçelerinde gelişmiştir. Özellikle Ovacıkın Yeşilyazı Beldesinde Kemaliye türü ince halılar dokunmaktadır. Ayrıca mazman denilen göçebe tezgahlarıyla daha küçük boyutlu kilimler dokunabilmektedir. Bu kilimlerin motifleri küçüktür. İki iplik tekniğiyle dokunan ve daha çok aşiretlerde yaygın olan siyah-beyaz kumaşlara barason kumaşı denilmektedir.

2. ÇANAK-ÇÖMLEKÇİLİK. Çemişgezek-Karahisar köyü ça - nak-çömlek yapımıyla ünlüdür. Giderek kaybolan bu sanatla ka - dınlar, kırmızı kil ile başta güveç, kazan kapağı, ibrik, ayran leğeni, yayık ve pekmez küpü gibi kaplar yapmaktadırlar.

3. DERİCİLİK . Giderek azalmış olmakla birlikte deri, gündelik hayatta ihtiyaç du - yulan şeylerin üretiminde kulla - nılmaktadır. Örneğin koyun derisinden na - mazlık, ke - çi derisinden sütün yağını çıkarmak için kullanılan tuluk, dağarcık, öküz ve inek deri - sinden çarık, at palanı kayışı, eyer, üzengi ve dizginler yapılmaktadır.

4. AĞAÇ OYMA - AHŞAP İŞÇİLİĞİ Ağaç oyma ve ahşap işçiliği de Tunceli el sanatlarının önemli parçalarından biridir. Özellikle saz ve bağlama yapımı bunların başın - da gelir.

B. BİR TUTAM TUNCELİ C. GELENEKSEL HALK GİYSİLERİ. Tuncelide 1950lere kadar ev dokumalarından yapılan geleneksel giysiler yaygın olarak kullanılmış - tır. Ülke genelindeki ekonomik ve sosyal yapıdaki değişime paralel olarak değişen giyim kuşam özellikleri, Tunceliyi de etkisi altına almıştır. Kentleşme süreci, geleneksel giysilerin yerine çağdaş giyim-kuşamın yaygınlaşmasına yol açmıştır.

1. KADIN GİYİMİ. Genç kadınlar, genellikle ince tülbent ya da oyalı yazma takarlar. Yaşlılar ise yazın koyu renkli ipek başörtüleri, kışınsa yünlü dokuma atkılar kullanırlar. Dışarı çıkan kadınlar, geleneksel çarşaflarını örter; üstüne ince bir çit bezi bağlanan fesi takar; en üste de izar denilen beyaz bir örtü örterler. Ev Bezi denilen beyaz bezden iç gömlek, alacasından da ucu büzgülü topuklara uzanan diz donu giyilir. Renkli dokumadan yapılan önden düğmeli içlik üzerine üst giysisi olarak üç ya da dört etekli entari giyilir. Peşli de denilen bu entarilerin kol ağızlarına zilek denir. Zilekler geniştir. Kadınlar bellerine kuşak bağlarlar. Kuşağın üstüne de kejik adı verilen ucu püsküllü ve renkli dokumadan oluşan şerit sarılır. Kış aylarında çuhadan, sırma işlemeli salta ya da gocik ve hırka giyilir. Şalvar, iş giysisi olarak kullanılır. Ayakkabı olarak kara kundura giyilir. Ayak bileğini saran kara kundura, genellikle yüksek topuklu ve nalçalıdır. Çakkala ya da menemse denilen yün çoraplar nakışlıdır.

2. ERKEK GIYİMİ. Geleneksel iç giysileri, içlik, don ve kuşaktan oluşur. Üstte de şalvar, Tosya kuşak ve erkek saltası giyilir. Zenginlerin şalvarı çuhadandır. Üç etek ve kalın ak bezden dikilen gömleğe köy erkeği giyiminde de rastlanmaktadır. İhtiyaç halinde, bu giysilerin üstüne hırka ve gocik giyilmektedir. Önü ilikli cepkenler çuhadan yapılır. Cepkenin iki kolu, koltuk altından bileğe kadar açık olup, sadece soğuk havalarda iliklenir. Soğuğa karşı kolsuz keçe kullanımı yaygındır. Tunceli yöresi erkek giyiminin en dikkat çekici giysilerini şal-şepik oluşturur. Pantolonu bol ve ceketi yakasız şal-şepik, dokuma kumaştan yapılır. Şal-şepikin kolları zilekli, yani geniş ve püsküllüdür. Başa ise genellikle el örgüsü başlık takılır ya da puşi sarılır. Gallik, dizleme ve konçlu olmak üzere üç çeşit erkek çorabı bulunmaktadır. Çoraplara hayvan motifleri nakış olarak işlenir. Erkek ayakkabıları yazlık ve kışlık olarak farklılık gösterir. Kışın çevresi kasnaklı, altı deri ya da kıl ip örgüsü, üstten bağcıklı hedik giyilir. Şah Haydarın Düzgün Babaya dönüşmesi efsanesinde de dağdaki hedik izlerinden bahsedilir. Bu açıdan hedik, hem geleneksel hem de karda batmayı engelleyen fonksiyonel bir ayakkabı çeşididir. Erkeklerin geleneksel yaz ayakkabıları da mazdu, ham çarık ve dedemburnu denilen çarıklardır.

D. TUNCELİDE HALK OYUNLARI VE FOLKLORİK KIYAFETLER. 1. HALK OYUNLARI. Tuncelide halk oyunları, nişan ve düğünlerde, eğlenceli günlerde oynanmaktadır. Tunceli ve ilçelerinde oynanan başlıca halk oyunları şunlardır: Üçayak oyunu, cezayir, cirit, nare, ağır hava, lorke, karaçor oyunu, yol havası, körkes varvarı, halay, düğüne toplama (varvara slemanı), tanzara, gelin ağlatma, hançer, baskan (kız oyunu), gövent, Pülümür halayı, kol oyunu, deliley (üç ayak), barasor, bir ayak, iki ayak, kına oyunu, simsim, Kemal çavuş, at oyunu, Temur ağa, iğ oyunu.

ÜÇAYAK OYUNU. Türkiyenin hemen her yerinde oynanan üçayak oyunu, en az üç, en fazla 17 kişiyle oynanan bir halk oyunudur. Çemişgezek ve Ovacıkta çok oynanan bir oyundur. Genellikle kızlı erkekli karma oynanır. Ezgisinde söz yoktur. Yerinde sayar gibi oynanır.

KARAÇOL. Tunceli yöresinin en eski ve en yaygın halk oyunlarından biridir. Karaçola dik halay da denilmektedir. Daha çok düğünlerde oynanır. Yediden yetmişe herkesin bildiği ve sevdiği bir oyundur. Oyun, parmak uçlarıyla oynanır. Parmak uçlarında bir süre oynandıktan sonra topuklar yerden kalkar, dizler çekilerek oyuna devam edilir. Daha sonra oyuncular gruplar halinde köşelere dağılarak güzel bir figür ortaya çıkarırlar. Sonuna doğru oyunun zezeke kısmı oynanır. Tüm oyuncular grubun başındaki oyuncuya dönerek, müzik eşliğinde eğilerek, sağa-sola yaylanarak oyuna devam ederler. Bu arada ezginin ritmi giderek düşer. Baştaki oyuncu döner ve bütün ekip hep beraber üç defa outrarak birleşirler. Daha sonra hızlı oynamaya geçilir.

KEÇİKO. Keçiko da çok eski bir halk oyunudur. Oyun yaşlılar tarafından daha ağır bir ritimle, gençler tarafından ise daha hızlı bir ritimle oynanır. Oyunun oynanması için oyuncu sınırlaması yoktur. Oyuncu sayısı fazla ise ikişerli gruplar halinde oynanabilmektedir. Oyuncular - rın arka arkaya dizilerek, köprü figürü oluşturmasıyla oynanan bir oyundur. Bir süre bu şekilde oynanır. Sonra ilk baştaki iki kişi köprünün içinden geçerek, iki elini birbirine vurarak ayrılır. Bu figür tüm oyuncular tarafından sırasıyla yapılır ve böylece tekrar - lanarak devam eder.

GULE. Bir gencin Gule adında bir kıza sevdasından türetilmiş bir halk oyunudur. Rivayete göre Gule, kendisine sevdalanan gence yüz vermez. Bunun üzerine aşkına karşılık bulamayan genç bir türkü yakarak, sevgisini türkünün dize - lerinde ölümsüzleştirir. Bu türkü ile kendini avutan genç sevdalı, sevdiği kızın hayaliyle derbeder bir şekilde yaşamaya devam eder. Sevdalı gencin bu hali, zamanla bir halk oyununa

dönüşmüştür. Bir çeşit tiyatral gösteri gibi oyna - nan Gule oyunu, sevdalı gencin içine girdiği aşk çıkmazını anlatır. Bu durumu sembolize etmek için de oyun, iki adım ileri, bir adım geri şeklinde oynanmaktadır.

Tuncelide her olayın bir hikayesi olduğu gibi Fadikenin de bir hikayesi bulunmaktadır. Ovacıka ait olan ancak bütün yörede bilinen ve oynanan bu oyun, Fadike isimli genç ve güzel bir kızın öyküsünü anlatmaktadır. Ailesi tarafından küçük yaşta sevmediği biri ile zorla evlendirilen Fadikenin sevdalısının yaktığı türkünün oyunlaştırılmasından ibarettir. Oyunla Fadikenin de sevdalısının aşkına verdiği karşılık ölümsüzleşmiştir. Fadike oyunu kızlı-erkekli el ele tutuşularak oynanan bir halk oyunudur. Figür olarak fazla çeşitlilik göstermez. Oyun oynanırken zurna bir anda susar, Fadike türküsü otantik yapısına uygun bir biçimde oyuncular tarafından söylenerek oynanır.

BAYGIN OYUNU. Baygın oyunu, hızlı başlayıp daha sonra yavaşlayan ve tekrar hızlanan ritmik bir oyundur. daha çok düğünlerde davul-zurna eşliğinde oynanan oyunun en önemli figürü oyuncuların oldukları yerde sağdan sola doğru yaylanmalarıdır. Oyuncular, sağdan sola doğru yaylanarak birbirlerine kavuşamayan ve üzüntülerinden baygınlık geçiren aşık ile sevgilinin söz konusu dur. İçinde buldukları ruh hallerini yansıtır. Baygın adı da buradan gelmektedir.

FOKLOR KIYAFETLERİ BAŞLIK

Kız ve erkekler başlarına poşu takarlar. Kızlar poşuyu tacın üzerine bağlarlar. Poşunun üzerine de etrafı oyalı tülbent dolarlar. Bu dolayış yöreye özgüdür.

GIYSİ

Temel giysi olarak üç etek giyilir. Üç eteğin antik bir değeri vardır. Tamamen renkli ve işlemeli bir giysidir. Adından da anlaşılacağı gibi üç parçadan oluşmaktadır. Be- le sarılan şalın üzerine siyah renkli kuşak ve peştamal bağlanır. Kollara kolçak geçirilir. Üç eteğin altına renkli satenden dikilmiş pijama ve ayaklara çarık giyilir. Erkek oyuncular tarafından siyah renkli şalvar giyilir. Şalvarın üzerine de beyaz kolalı gömlek giyilir. Gömlek siyah renkli cepkenle bütünleştirilir. Ayaklara da kızlar da olduğu gibi yünden yapılmış beyaz çorap ve çarık giyilir. 86

TUNCELİ YEMEKLERİ

Tuncelide oldukça zengin bir yemek kültürü vardır. Tunceli yemekleri arasında Zırfet (Babiko), Sirepati, Keşkek, Kavut, Patila gibi unlu yemekler başta gelir. Tunceli yöresinde yetişen bitkilerden yapılan yemeklerin başında da Gulik Çorbası, Mantar, Döğme Çorbası ve Pilavı ile kurutulmuş sebze yemekleri gelir. Geleneksel yöresel tatlılar arasında helva, dut tatlısı ve aşure yer almaktadır. Bağcılığın yaygın olduğu yerlerde besin ürünleri çeşitlenmektedir. Şireden hem tatlı yapılmaktadır hem de katık olarak kullanılmaktadır. Pekmez, pestil ve orcik (cevizli sucuk), şireden yapılmaktadır. Ayrıca buğdayın döğülmüş haliyle şireli tarhana yapılmaktadır. Buğday döğmesinden yapılan döğme pilavı ve keşkek, yarmadan yapılan malhuta çorbası, tarhana, erişte ve xaşıl (haşıl) yörenin yaygın yemeklerindendir. Tuncelinin en bilinen yemeklerinden biri olan hazırlanmış köftesidir. Tuncelide ekmek olarak tandır ekmeği ya da sac yufkası kullanılmaktadır. Mayalı hamurdan ekşili ekmek ve bazlama; mayasız hamurdan yufka, kumbik, kül (ocak) gömmesi ve değirmen poğaçası yapılmaktadır. Yumurtalı tepsi kumbiği, su böreği, bişi ve hırınç da börek türü hamurlu yiyecekler olarak bilinmektedir.

A. MUNZUR BABA EFSANESİ. Alevi dedelerinden birinin erken yaşta ölen tek kızı, birkaç gün üst üste babasının rüyasına girer. “Baba” der, kızı; “mezarımda bir emanet var onu al.” Gördüğü rüyayı taliplerine anlatan Dede, mezarın açılmasını ister.

Mezar açılınca, tabutun içinde parmağını emen bir çocuk görürler. Çocuğu alıp eve götüren Dede, o gece tekrar rüyasında kızını görür. Kızı, çocuğuna Munzur adının verilmesini ister. Yörede Munzura ilişkin birbirinden farklı iki efsane anlatılmaktadır. Her ikisinde de Munzur, çobanlık yapmaktadır. Farklı olay örgüsünün yer aldığı iki efsanede de Munzurun temiz ve örnek kişiliği öne çıkmaktadır. Birinci efsane şöyle anlatılmaktadır. İbrahim Peygamberin koyunlarına çobanlık yapan Munzur, şimdiki gözelerin bulunduğu yerde sürüsünü otlatırken yanına iki tane kurt gelir. Konuşmaya başlayan kurtlar, Munzurdan kendilerine bir koyun vermesini isterler. Munzur, “Bu sürü bana emanettir, sahibinin rızalığı olmadan veremem” deyince kurtlar, “o zaman git sahibinden rızalık al gel” derler. “Ama” der, Munzur, “ben gidip gelene kadar siz sürüye saldırırsınız. Sürüye saldırmayacağımıza üç büyük günah üzerine yemin eder misiniz?” Bunun üzerine kurtlar, “evde kalmış genç kızın günahı için; sacın üzerinde lokma vermeyen kadının günahı için, eski süpürge ile yeni süpürgeyi biri birine karıştırıp kullananın günahı için sana söz veriyoruz ki biz sürüye karışmayacağız” diye yemin ederler. Kurtların yemininden sonra İbrahim Peygamberden rızalık almak üzere yola çıkan Munzur, kendi kendine, “nasıl olur da ben kurtlara güvenip, sürüyü teslim ettim, ya şimdi sürüye saldırırlarsa” diye endişeleriyle mücadele ederken İbrahim Peygambere rastlar. İbrahim Peygamber, tek başına gördüğü Munzura, şaşkınlıkla, “sürüyü nerede bıraktın?” diye sorar. Bunun üzerine Munzur, “iki tane kurt gelip benden bir koyun istediler, bende koyunlar benim değil, sahibinin rızalığı olmadan veremem dedim. Onlar da, o halde git sahibinin rızalığını al dediler, onun için geldim” diye cevap verir. İbrahim Peygamber, “peki sen onların sözüne güveniyor musun, insan kurda koyun teslim eder mi?” diye sorunca Munzur da, kurtların üç büyük günah üzerine yemin ettiğini anlatır ve kurtlara koyun vermek için İbrahim Peygamberin rızası olup olmadığını merak eder. İbrahim Peygamber, “o halde git, şayet sürüye dokunmamışlarsa kendilerine söyle, hangi koyunu beğeniyorlarsa onu alıp götürsünler” der. İbrahim Peygamberden rızalık alan Munzur, sürünün yanına geldiğinde, koyunların bir kısmının ağılda bir kısmı da gölgede geviş getirdiğini; kurtların da her iki tarafta nöbet tuttuğunu görür. Munzuru gören kurtlar, “sürünün sahibi razılık gösterdi mi?” diye sorarlar. Munzur da, sürünün sahibi, kendileri sürünün içinden bir koyun beğenip alsınlar diyor diye cevap verir. Sürünün içine giren kurtların seçtiği koyun, Munzurun sahip olduğu ve yedi yıldan beridir ilk kez bu yıl iki canlı olan tek koyundur. Rivayet edilir ki Munzurun koyunu, elbiseleri üzerine oturan aslanı uzaklaştıran aksakallı dedeye verdiği ve yıllar sonra bir ağacın altında uyurken attığı taşlarla kendisini uyandıran on yaşlarında bir çocuktan geri alan Selman-ı Paka ait bir çift nergizi yedikten sonra iki canlı hale gelmiştir. Munzur, kurtlara, o koyunun kendisine ait tek koyun olduğunu söyleme gereği duymaz. Koyunu alıp sürüden uzaklaşan kurtlar, kuytu bir yerde koyunun kuzulamasını sağlarlar. Kurtlar, doğurttukları iki tane erkek kuzuyu alıp, koyunu salarlar. Koyunun karnını yoklayan Munzur kuzulattığını anlamış ve biriken sütü sağmaya başlamış. Tam o sırada neler olduğunu merak edip sürünün yanına gelen İbrahim Peygamber, koyunların yarısının beyaz yarısının da siyah renge büründüğünü görünce gözlerine inanamamış. Büyük bir hayranlık ve minnetle “oğul bu keramete nasıl erdin” diyerek yaklaşan İbrahim Peygamberi gören Munzur koşmaya başlar. Munzur koştukça elindeki külenkten dökülen sütün değdiği her noktadan süt gibi bembeyaz su çıkmış. Kırkıncı adımında elindeki külengi de atan Munzur, kayanın tam ortasında fişkıran gözenin içinde sır olmuş. Rivayet edilir ki kurtların götürdüğü kuzulardan biri İbrahim Peygamberin oğlu İsmailin yerine kurban olarak yere inen koçmuş. İkinci koçun hala sağ olduğuna ve insanoğlunun başına gelecek

en büyük felaketi önlemek için kurban edileceğine inanılmaktadır. İkinci efsaneyse şöyle anlatılmaktadır. Yedi yaşına gelen Munzur, Ovacıkın Koyungölü köyünden bir ağanın koyunlarına çoban olur. Koyunlarını Munzura emanet eden ağa, bir rivayete göre Hacca, bir başka rivayete göreyse savaşa gider. O Hacdayken ya da savaştayken, Munzur ağanın eşinin yanına gelip, “Hanımım, ağamın canı sıcak helva istiyor. Sen yap, ben kendisine götürürüm”, der. Ağanın hanımı önce şaşırır; sonra da “herhalde zavallı çobanın canı helva yemek istiyor, ama utandığı için ağasını bahane ediyor” diye helva yaparak, Munzura verir. O sırada Hacda namaz kılan (siperde düşman gözetleyen) ağa, sağ tarafında Munzuru görünce şaşkınlıkla niye geldiğini sorar. Munzur da, “Canın çekmiştir diye hanımım helva gönderdi; onu getirdim” diyerek, elindeki bohçayı ağasına uzatır. Helvanın hala sıcak olduğunu gören ağa, bunun nasıl olduğunu sormak için başını çevirdiğinde Munzurun sırta kadem bastığını farkeder. Hacdan (savaştan) döndüğü gün, herkes, elinde bir hediyeyle, ağayı karşılamaya gider. Karşılamanın arasında, külenkteki sütüyle Munzuru gören ağa, yanındakilere, “öpülecek el varsa Munzurun elidir” der ve Munzura doğru hamle yapar. Bunun üzerine Munzur, “aman ağam Allah aşkına. Ben yıllarca senin ekmeğini yedim. Ben sana elimi öptürmem”, der ve kaçmaya başlar. Rivayet edilir ki, bugünkü gözelerin bulunduğu yere geldiğinde, sendeleyeni Munzurun elindeki süt dökülür. Sütün her döküldüğü yerde, süt gibi bembeyaz bir su fışkırır. Munzur kırk adım daha atar. Fışkıran bu suların bir ırmak meydana gelir. Munzurun arkasından koşanlar bu ırmaktan öteye geçemezler. Munzur da kayanın içinden fışkıran gözede kaybolur gider. Bugün gösterdiği kerametten sonra sırta kadem bastığı yerden çıkan çaya ve çayın çıktığı yerin arkasında uzayıp giden dağa adını veren Munzur, bölgenin de sembolik isimlerinden biridir. Munzur Çayının kaynağının kırk göze olması da, Kırkları simgelemektedir. Günümüzde önemli ziyaret yerlerinin başında gelen Munzur adına her yıl, kurbanlar kesilip, lokmalar dağıtılmaktadır.

B. . ŞİH DELİL EFSANESİ. Tunceli yöresinde anlatılan bu efsane, Pilvenk aşiretinin soy babası olarak kabul edilen Şih Delili Berhocana aittir. Şih Delil adında biri, uzun süreden beri Pilvenk (Dede ağaç) köyünün Ermeni keşişi Pironun yanında çalışmaktadır. Şih Delil, bütün bu çalışmaların karşılığında yaşadıkları köy ve yöre için Pirodan pay ister. Piro önce reddeder; sonra kerametlerini gördüğü Şih Delilin isteklerini kabul ederek, Şih Delile kurbanlık bir koç gönderir. Rivayet edilir ki, koç kesilip yenildikten sonra kemiklerini postuna geri dolduran Şih Delil, koça asasıyla can verir. Bu olaydan sonra Şih Delile koyun canlandırmanın anlamında Şih Delili Berhocan denilir. Tunceli sözlü kültüründe önemli bir yer tutan bu efsanenin benzeri Hacı Bektaşın Velâyetnamesinde, Sultan Sucauddin Efsanesinde ve değişik yörelerdeki efsanelerde de yer almaktadır. Rivayete göre, Hacı Bektaş kendisi ve yoldaşları için kurban edilen kuzuları, kemik, baş ve ayakları ile birlikte postlarına koydurup, diriltmektedir.

C. . GELİN PINARI EFSANESİ. Efsanenin doğduğu yer, Nazimiye'nin 13 kilometre uzağındaki Dereova Şelalesindedir. Şelalenin suyu, 35-40 metre yükseklikteki kayalardan sarkıtlar ve dikişler yaparak ince ince akmaktadır. Alışılmış şelale görünümünün dışındaki şelale, yazın en sıcak günlerinde bile tıpkı bir klimanın yaydığı serinliği yayar. Efsaneye göre Tunceli yöresinin - de evlenen genç kızlar, topluma saygı gereği, birkaç gün evden çıkmazlar. Gelinin evden çıkması, kaynanasının izniyle olur. Rivayet edilir ki, düğünden birkaç gün sonra, kaynanası, yeni gelinden koyunları sağmasını ister. Gelin, süt bakracını alarak, diğer genç kızlar ve gelinler gibi süt sağım yerine gelir. Kendilerine ait bütün koyun ve keçileri sağlar; ancak son sağdığı karakeçinin tekmelemesi sonucu sağdığı bütün süt dökülür. Gelin telaşlanır; çevresi tarafın - dan

beceriksiz bir gelin olarak tanınacağı ve kaynanasından azar işiteceği korkusuyla eve dö-nemez. Bir yandan üzüntüden ağlar; bir yandan da karakeçiye beddualar yağdırır. Gelinin gecik - tiğini gören kaynana, yüksekçe bir yere çıkarak gelinine seslen - meye başlar. Üzgün ve mahcup gelin, yaratana sığınıp, elindeki boş bakracı, pınardaki su ile dol - durur, bakracın ağzını bir bez ile kappatarak eve getirir. 104 105 BİR TUTAM TUNCELİ Kaynanası, mayalamak için bakracı açar. Kaynanasından herhangi bir şaşkınlık hali görmeyen yeni gelin merakla bakracın içine bakar; doldurduğu su süt olmuştur. Kendisini mahcup etmeyen Allaha şükreder. O gün, bugündür bu pınarlardan akan sular koyunların sağılma mevsiminde, süt renginde akar. Koyunların sağımdan kesilmesiyle de tekrar doğal rengine döndüğü rivayet edilir.

D. . DÜZGÜN BABA EFSANESİ. Şah Haydar, Kureyş olarak da tanınan Derviş Mahmud Hayraninin oğludur. Tuncelinin Zeve yakınlarında bulunan hayvanlarına daha rahat bakmak için Zargovit Tepesine bir ev yapar. Öyle ki, zemheri ayında bile keçileri gayet besilidir. Babası Derviş Mahmud Hayrani, böyle besili olması için oğlunun hayvanlara ne yedirdiğini merak eder. Merakını gidermek için Şah Haydarın bulunduğu Zargovit Tepesine gider. Rivayet edilir ki, Şah Haydarın elindeki çubuğu değdirdiği meşe ağaçlarının hemencecik filizlendiğine şahit olur. Keçiler de filizlerden yiyerek beslenirler. Derviş Mahmud Hayrani, Şah Haydara görünmeden dönmek isterken, keçilerden biri, birkaç kez hapsirir. Şah Haydar, hapsiran keçisine dönerek, “ne oldu, babam Derviş Mahmudu mu gördün; niye hapsiriyorsun” diye sorar. Gayri ihtiyari arkasına döndüğünde, babasının kendisine görünmeden gitmek istediğini farkeder. Babasına bizzat adıyla hitap ettiğini duymuş olmasından ve babasına karşı mucize yaratmış olmasından mahcup olan Şah Haydar, Düzgün Baba Dağına kaçar ve burada yaşamaya başlar. Rivayet edilir ki, kaçarken ayağındaki kışım karda giyilen hediklerle birbirine uzaklığı yaklaşık 5 kilometre olan Zargovitten Düzgün Baba Tepesine üç adımda gitmiştir. Bastığı yerde hediklerin taşlara bıraktığı izler hala durmaktadır. Düzgün Baba kurban adak yeri Annesi, eve gelmeyen Şah Haydar için endişelenir. Babasından oğlunun durumunu öğrenmesini ister. Derviş Mahmud Hayrani de, Şah Haydarın durumu hakkında bilgi getirmeleri için taliplerini gönderir. Talipler, Düzgün Baba Dağının tepesinde Şah Haydarı görüp, pirlere iyi haberle dönerler. Şah Haydarın durumunun iyi, işinin düzgün olduğunu; selam ve hürmetler gönderdiğini söylerler. Bu “işini düzgündür” sözü dilden dile dolaşır ve Şah Haydara Düzgün Baba denilmeye başlanır. O günden sonra 2.500 metre yükseklikteki bu dağa da Düzgün Baba Dağı denir. Dağ, o günden bu yana kutsal olarak bilinir. Çok sayıda insan tarafından ziyaret edilir; adaklar adanır, kurbanlar kesilir. Düzgün Baba Efsanesi yörede halen hakim olan babaya saygının eskiden beri var olan bir geleneğin ifadesidir. E.

E. AĞUÇAN EFSANESİ. Ağuçan, zehir içen anlamına gelir. Ağuçan, Hacı Bektaş-ı Veli ile beraber Horasandan gelmiş ve Tunceli yöresine yerleşmiş bir pirdir. Kendisiyle ilgili ilk rivayet, Erzincanda karşılaştığı Tatarlarla ilgilidir. Kendisinin keramet sahibi olduğuna inanmayan Tatarları ikna etmek için kaynayan kazana giren Ağuçan, kazandan sapasağlam çıkmış. Kendisine inanmamaları ve ikinci kez kazana girmesini istemeleri üzerine, bu öneride bulunan Keşişle birlikte girmeyi kabul eder. Etrafdakilerin ısrarı üzerine Keşiş de kazana girer. Kazanın kapağı açıldığında, Ağuçanın sapasağlam durduğunu; ancak keşişin yandığını görmüşler. Ne olduğunu sorduklarında, Ağuçanın cevabı, “Bize elini verdi, eli sağlam kaldı. Gönlünü verseydi, tümüyle sağlam kalırdı” şeklinde olmuş. Keramet sahibi olduğuna ilişkin söylenti yayılınca Diyarbakır Beyi, Ağuçanı Diyarbakıra çağırılmış. Mevcutlu olarak Diyarbakıra götürülen Ağuçanın yanında kırk da adamı varmış. Burada Dönemin Diyarbakır Beyi, Ağuçanı tutuklatıp

zehir içirmiş. Rivayet edilir ki, Ağuçanın içtiği zehir, parmağından bal olarak tabağa akmış. Bir başka efsaneye göre, Sultan 3. Murat, keramet sahibi olduğu söylenen pirləri denemek isterken asıl adı Seyyit Mençek olan Ağuçana rastlar. Ağuçanın içtiği zehrin parmaklarından süt olarak aktığını gören Sultan 3. Murat, kendisini ödüllendirir. Ağuçan, tabağa akıttığı balı, o an orada bulunan yaşlı bir adama yedirmiş. Yaşlı adam, o an orada genç bir insana dönüşmüş. Bu mucizeyi gören Diyarbakır Beyi Ağuçanı serbest bırakmış. Türbesi, Hozatın Karabakır (Bargini) Köyündedir. İçinde üç tane mezar bulunan iki odalı türbede eşi Elif ve oğlu Seyyit ile birlikte. Türbeye, ziyaret kabul edilmektedir.

F. . YILAN DAĞI EFSANESİ. Yılan Dağı, Hozat, Ovacık ve Çemişgezek ilçesinin ortasındadır. Bu dağ ve çevresi, kışlakçıların sürülerini otlattığı serin otlaklardır. Dağın alt eteklerinde Yılan Çukurunda, başı âdeta göğe yükselen bir kaya parçası vardır. Dağın jeolojik yapısıyla karşılık oluşturan bu kaya yığınının simsiyah bir hat hâlinde yılan dağının dik yamaçlarından zirveye kadar uzandığı görülmektedir. Efsane, işte bu kaya parçasına ilişkindir. Karların erimesiyle birlikte kışlakçılar, sürülerini otlatmak için kışın yaşadıkları köylerden yaylalara göçerler. Yaylaya çıkış, gelenekselleşmiş bir şenlik havasında olur. Göçün başladığı mevsimde yeni evli genç ve güzel bir gelin, mensubu olduğu toplulukla beraber yaylaya çıkar. Sirtında altı aylık çocuğu da vardır. Çadırlar kurulup, yerleşilmesi birkaç günü almıştır. Her şey bittikten sonra, askerdeki kocasının özlemiyle bebeğini de yanına alan gelin, hem çocuğunu emzirmek hem de içip yorgunluk atmak arzusu ile suyun kaynağına yönelir. Rivayet edilir ki, çocuğunu sırtından indirip, bir yudum soğuk su içen gelin, tam bebeğini emzirmek için doğrulurken korkunç bir sesle irkilir. Sesin geldiği tarafa baktığında, inanılmaz büyüklükte bir canavar yılanın hışımla kendilerine doğru geldiğini görür. Baş tarafı yerden metrelerce yüksekte, kuyruk kısmı uzaktaki dağın tepesinde olan bu canavardan kaçarak kurtulmak mümkün olmadığını düşünür. Bir umutla olduğu yere diz çöker ve bütün inancıyla yaratana sığınıp, “Hey Allahım, bu ıssız dağ köşesinde, masum yavrumla beraber korkunç canavar karşısında çaresiz ve korumasız bırakma” şeklinde yakarır. O an bir ses duyar. Umutsuzlukla kapattığı gözlerini aralar ve kafası boşlukta dikili duran canavarın hareketsiz kapkara bir kaya parçası haline dönüştüğünü görür. Tekrar dua ederek Allaha yakarır: “Allahım ben bu mucizeyi gözlerimle gördüm; izleri dünya durdukça insanlığa ibret levhası olsun” der.

G. SEYİD KALMEM EFSANESİ. Kureyş olarak da bilinen Derviş Mahmud Hayrani ile birlikte Horasandan geldiği söylenen Bismi Şah İsmailin oğlu olan Seyid Kalmemin 13. Yüzyılda yaşadığına inanılmaktadır. Ziyaretçilerinin rahat etmelerini isteyen Derviş Mahmut Hayrani, bir ev yapmaya karar verir. Seyid Kalmem de, Kardeşi Kalo Ferat ile birlikte Kureyşin yaptığı eve Yılan Dağı yardım amacıyla götürdükleri ağacı yılanı bağladıkları rivayet edilir. Kureyşin de, gelenleri karşılamak için yapmakta olduğu duvarı yürüttüğü anlatılır. Seyid Kalmemin, ayrıca elindeki sınırlı yiyeceklerle evine konuk olan çok sayıda kişiyi doyurduğu rivayet edilmektedir. BAĞIN KALESİ EFSANESİ. Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad, Mazgirtteki Bağın Kalesindeyken Hacı Kureyş adında bir ermişin namını duymuş. Mucize gösterdiği söylentilerine inanmayan Sultan, Kureyşi getirerek, kızgın bir fırına atacağını söyler. Kureyş bu teklifi, yanına başka birini alarak girme koşuluyla kabul eder. Rivayete göre Kureyş, fırında üç gün kalır. Fırının kapısı açıldığında Kureyşin sakalının buz tuttuğu yanında bulunan şahsında her tarafının külden bembeyaz olduğu ve ikisinin de sağ olduğu görülür. Yanındaki şahsa o günden sonra Derviş Gevr (Boz Derviş) adı verilir. Mucizelere şahit olan Sultan, ikisini de serbest bırakır ve kendilerine saygı duyulmasını ister.

H. SULTAN HIDIR EFSANESİ. Rivayet edilir ki, Sultan Gölü yakınlarında yaşlı bir adam yaşamış. Birgün Sultan Alaeddin Paşa, ordusu ile Pertekin Dorutay köyü yakınlarında geçerken Sultan Gölü kıyısında gecelemeğe karar vermiş. Çadırlar kurulurken, gözcülerden biri Sultan Alaeddinin yanına gelerek, ileride bir ışık gördüklerini söylemiş. Sultanın emri üzerine giden askerler eski bir çadırın içindeki yaşlı bir adamı alıp Sultanın huzuruna götürmek istemişler. Adının Hıdır olduğunu söyleyen ihtiyar, gitmek istememiş ve Sultanın fakirhanesini şerefleştirmesini istemiş. “İyi ama Sultan yalnız değil, vezirler ve kumandanlar var. Nasıl ağırlayacaksın” demişler. İhtiyar, “Tanrı misafiri, umduğunu değil, bulduğunu yer” diyerek, isteğini tekrarlamış. Olup biteni askerlerinden dinleyen Sultan Alaeddin, kendisini davet eden ihtiyarı merak edip ihtiyarın çadırına gitmiş. İhtiyar, Sultanı seccadenin üstüne davet etmiş. Seccadede boş kalan yere sırasıyla vezirler ve kumandanlar oturmuş ama gene de seccadenin bir tarafı boş kalmış. Hayretler içinde kalan Sultan, “ayağa kalkın” diye talimat verince bakmış ki, seccade küçük; otur talimatı karşısında da kimsenin yerde olmadığını fark etmiş. Biraz sonra ihtiyarın güveçte bir miktar sıcak aş getirdiğini gören Sultan, “Baba Erenler, bunu hangimiz yiyeceğiz” diye sormuş. İhtiyar da, “besmeleyle başlayın, inşallah hepimize yeter” diye cevap vermiş. Başlamışlar yemeye. Herkes doymuş. Sultan atlarının aç olduğunu söyleyince, direğe asılı dağarcıktan almalarını istemiş. Bütün atlara arpa verildiği halde arpanın bitmediğini gören Sultan, ermiş ve keramet sahibi olduğunu anlayınca askerlerinden güvenilir olan üç ya da beşini ihtiyara yardımcı olmak üzere bırakmış. Bu üç askerın Resul, Munzur ve Delil olduğu; Sultan Hıdır ölene dek Ona hürmet ettikleri rivayet edilmektedir. Bugünkü Dorutay köyünde yaşayanların bu üç askerın soyundan geldikleri ve Resulan, Delilan ve Munzuran olarak adlandırdıkları söylenmektedir. Türbesi de Selçuklu Sultanı tarafından yapılan Sultan Hıdır Türbesi, ziyarete açıktır.

I. . PEPUK KUŞU EFSANESİ. Rivayet edilir ki, Tuncelinin küçük bir dağ köyünde, biri erkek, diğeri kız, iki çocuklu bir aile yaşamış. Ailenin her dileği gerçekleşir; her şey gönüllerince olurmuş. O kadar mutlularmış ki herkes onlara imrenirmiş. Aile mutlu; çocuklar sevinç içinde büyümüşler. Her mutluluğun bir sonu vardır, derler. Bir gün çocukların anneleri, aniden rahatsızlanıp ölmüş. Ölüm, mutluluk da bırakmaz; huzur da! O mutlu, mesut aileyi ağır bir yas havası sarmış. Çocuklarına bakacak birine ihtiyaç duyan baba, bir müddet sonra evlenmek zorunda kalmış. Evlendiği kadının çocuğu olmazmış; O da, kocasının çocuklarını kıskanmış. Baba evden gidince ya da fırsat buldukça kötülük eder, elinden gelen her zulmü yapmaktan geri durmazmış. Gece gündüz eziyet gören çocuklar, babalarının kendilerine inanma¹¹² BİR TUTAM TUNCELİ yacağını düşünerek, olup biteni anlatmazlarmış. Gene babalarının evde olmadığı bir bahar günü, üvey anneleri iki kardeşi, kenger toplamaları için dağa göndermiş. Kız kardeş, topladığı kengerleri kardeşinin sırtındaki torbaya koyarmış. Öyle ki hava kararmaya başlayınca kadar kenger toplamışlar. Tam köye dönmeye karar verdikleri anda kız kardeş, erkek kardeşin taşıdığı torbaya bakmış ki, içinde bir tek kenger bile yok. Ne olduğunu anlamamışlar. Kız kardeş, erkek kardeşe, topladığımız bütün kengerleri yedin mi, şimdi eve nasıl döneriz? Üvey annemiz bizi öldürür diye çıkmış. Erkek kardeşi ise yemin ederim ki ben yemedim diyerek karşılık vermiş. Erkek olan kız kardeşini inandırmak için istersen karnımı aç da bak! demiş. Bunun üzerine, kız, erkek kardeşinin karnını bıçakla yarmış. Ne yazık ki, kardeşi haklıymış; kardeşinin karnında kenger yokmuş! Hemen kardeşinin karnını dikmek istemişse de çocuk, oracıkta ölmüş. Sonradan torbanın delik olduğunu anlamış. Meğer, üvey anneleri onlara dibi delik torba vermiş.

Kardeşinin ölümüne neden olan abla, ne yapacağını bilmez halde, orada bulunan pınarın suyuyla kardeşini yıkayıp ağlaya ağlaya gömmüş. Yeri belli olsun diye de başucuna bir fidan dikmiş. Eve geldiğinde babası, kardeşini sorunca, oduncularla gelecek demiş. Oduncularla gelmeyince, “hayvan çobanıyla gelecek; hayvan çobanıyla gelmeyince sürüyle gelecek diye babasını oyalamış. Hem babasının korkusu hem de kardeşini öldürmenin vicdan azabı içinde olan kız, Allahtan kendisini Pepuk Kuşuna çevirmesini dilemiş. “Allahım beni Pepuk kuşu yap, bu dağlara sal ki dünya döndükçe dağlardan dağlara kardeşim diye seslenip durayım” diye yalvarmış. Rivayet edilir ki, kız, oracıkta Pepuk Kuşuna dönüşüvermiş. Tunceli yöresinde, her bahar kenger yetişince Pepuk Kuşunun kendisini ihbar etmesi anlamına gelen acıklı ötüşünün başlaması da bundanmış.

Çapa hazırladı: Rəşad QAFARLI

